

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Лазоренко С. А., Красілов А. Д.

ВСТУП

Зазначена вище тема представлена трьома дефініціями (аспектами) – історією, наукою (науковою думкою) і фізичною культурою. Мета написання даного матеріалу, випливає з діалектики та акмеології процесу становлення закономірностей і механізмів, які забезпечили формування наукової думки у фізичній культурі, починаючи з часів безкласового суспільства до сьогоднішнього дня. Від початку дамо визначення термінів, знання яких допоможе краще ідентифікувати, поданий у подальшому матеріал.

Історія (від давньогрецького *ιστορία*, «оповідь», «переказ про відоме, досліджене минуле») – наука, яка вивчає минуле людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій. Є багатофакторною наукою, та виконує наступні функції: політичну (формує стратегію розвитку країни на основі власне її історії); гуманістичну (вчить мирно співіснувати різні народи незалежно від їхнього віровподобання чи расової належності); пізнавальну (вивчення історичного шляху країн та народів); світоглядну (формує об'єктивні знання на основі отриманих фактів); педагогічну (виконує завдання освітнього процесу на основі історичних знань); виховну (формує якості громадянина та його моральний світогляд, патріотичні погляди тощо).

Нукова думка – здатність людини створювати ментальні образи навколо ситуації, об'єкта та сценаріїв. Це діяльність, задумана у свідомості, де абстракції уяви та функції інтелекту становлять кінцеве призначення продукту. Згідно з різними визначеннями, думку можна розділити за різними класифікаціями на основі її фундаментальних характеристик. Думки: аналітичні, дедуктивні, критичні, творчі, інстинктивні, системні, запитальні, раціональні та соціальні; саме вони структурують теорії самої думки, їх також розглядають як типи думки.

Фізична культура – частина загальної культури людства, суспільне та історичне явище творчої діяльності людини, яке виражається в удосконаленні її рухової активності та формуванні власної тілесності, у забезпеченні суспільства фізично розвиненими громадянами, у створенні матеріальних і духовних цінностей суспільства.

Тож, далі ми розглянемо історичні та еволюційні процеси сучасної науки та її методології.

1. Виникнення та еволюція науки

На теренах наукового сьогодення термін «наука» має два визначення, якими користується сучасна наукова парадигма перший – особливий вид пізнавальної діяльності, що спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих знань про світ; другий – розглядає її як соціальний інститут, що забезпечує функціонування наукової пізнавальної діяльності. Перше визначення, як бачимо, академічне, а друге більш динамічне, розкриває діалектику розвитку сучасної наукової думки. Наука має на меті виявляти закони, відповідно з якими об'єкти можуть перетворюватись у людській діяльності. Від інших форм пізнання науку відрізняє предметний та об'єктивний спосіб розгляду та вивчення світу. Ці ознаки є найважливішими характеристиками науки. Наука – це особлива форма людської діяльності, яка склалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження. Слід мати на увазі, що наукове мислення є по суті запереченням того, що на перший погляд здається очевидним. Науковими слід вважати будь-які дослідження, теорії, гіпотези, які припускають перевірку.

Однією з головних особливостей науки є доведеність істинності наукових знань. Основна мета науки – отримання нових знань і використання їх у практичному освоєнні світу.

Система наукової діяльності – інтелектуальна творча діяльність, що спрямована на здобуття й використання нових знань. Вона включає етапи отримання наукової продукції: 1) постановка (виникнення) проблеми; 2) побудова гіпотез і застосування тих, які вже є; 3) створення та впровадження нових методів дослідження, які спрямовані на доведення гіпотез; 4) узагальнення результатів наукової діяльності.

Наукова діяльність існує у наступних видах: науково-дослідна діяльність, науково-організаційна діяльність, науково-педагогічна діяльність, науково-інформаційна діяльність, науково-допоміжна діяльність тощо.

Як ми зазначали вище, теорія це комплекс поглядів, уявлень, ідей, які спрямовані на пояснення певних фактів та явищ. Наукова теорія – це найвища форма узагальнення і систематизації знань. Існує багато різних визначень теорії серед них:

Гносеологія – номінує теорію як узагальнення результатів багатовікової історії, впродовж якої предметно-практична і духовна діяльність людини розширювала горизонт пізнання явищ природи, суспільства й мислення.

Логіка – розкриває структуру теорії та її співвідношення із закономірностями розвитку об'єктивної дійсності.

Методологія – визначає, що і як вивчається за допомогою теорії.

Наукова теорія узагальнює предметно-практичну діяльність науковців, створює систему елементів, де визначальному елементу субординаційно підпорядковані всі інші, що пояснюють виникнення, взаємозв'язки, сутність і закономірності розвитку об'єкту вивчення.

Функції наукової теорії – пояснення, передбачення, фактичність, систематичність (передбачає спадкоємність знань), методологічність.

Розробка наукової теорії органічно пов'язана з наступними чинниками: 1) виникнення ідей, формулювання принципів, законів, міркувань, положень, категорій, понять; 2) узагальнення наукових фактів, використання аксіом, висування гіпотез, доведення теорем тощо.

Ідеї виникають раптово, як результат тривалих, напружених наукових чи творчих пошуків, виникають на основі практики і змінюються у зв'язку зі зміною суспільного буття. Передові ідеї сприяють прогресу суспільства, непрогресивні – гальмують його. Наукова ідея – це така форма думки, яка дає нове пояснення явищ. Вона базується на знаннях, які вже накопичено наукою і розкриває раніше не помічені закономірності.

Принцип – головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань. Принцип не вичерпує всього змісту ідеї, якщо в основі теорії лежить завжди одна ідея, то принципів може бути декілька. Ідеї та принципи створюють закони науки.

Категорії – найбільш загальні, фундаментальні поняття, які відбивають суттєві властивості явищ дійсності. Вони бувають загальнофілософськими, загальнонауковими і такими, що належать до окремої галузі науки. Принципи і категорії – становлять сутність наукової теорії.

Поняття – елемент висловлення наукових знань, форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками.

Гіпотеза – це припущення, яке перевіряють експериментально з можливих розв'язань проблеми. З погляду логіки, гіпотеза – прийом пізнавальної діяльності людини, форма мислення, що являє собою здогад, тобто, положення, яке тимчасово вважається можливо істинним, поки не встановлена істина. У практичній площині гіпотеза може визначатися як форма розвитку знань, що являє собою обґрунтоване припущення, висунуте з метою з'ясування властивостей і причин досліджуваних явищ. Як правило, гіпотеза висловлюється на основі ряду спостережень (прикладів), котрі підтверджують її, і тому виглядає правдоподібно. Якщо гіпотезу доведено, то вона стає науковою теорією.

Наукові дослідження починаються з інформаційного пошуку. Потім переходять до наукового пошуку. Між інформаційним і науковим пошуком існує діалектичний взаємозв'язок, оскільки науковий пошук починається з висування гіпотези, яка перевіряється експериментом. Шлях до гіпотези пролягає через ідеї, поява яких можлива лише завдяки синтезу природничо-наукового й філософського знання. Отримане таким шляхом знання носить лише вірогідний характер і потребує практичної перевірки. Тому наступний щабель у переході від гіпотези до теорії – це аналіз і синтез, які є загальними для обох форм наукового дослідження, але розрізняються за функціями.

З аналізом (поділом) і синтезом (об'єднанням) пов'язана вся експериментальна діяльність дослідника, до них зводяться всі види розумової діяльності. У створенні наукової теорії особливо важливим є синтез, який забезпечує формулювання понять і категорій. Синтез досліджень дозволяє включати до системи фактів ідеальні моменти, розрахунок реальних можливостей, облік закономірностей розвитку й функціонування явищ.

Вид синтезу залежить від характеру елементів, що синтезуються, способів їх об'єднання та його особливостей. Синтез надає можливість об'єднати: частини в єдине ціле; ознаки явища для встановлення їхньої видової належності; елементи для визначення їх відносин (основа системного підходу).

Необхідність теорії виникає з природного прагнення встановити логічний зв'язок між окремими узагальненнями, гіпотезами і висновками тієї чи іншої галузі дослідження, перейти від індуктивних передбачень до дедуктивних висновків. На ранньому етапі дослідження накопичується та аналізується фактичний матеріал, що надає можливість для окремих узагальнень, висунення гіпотез і висновків. Оскільки на цьому етапі всі форми пізнання виступають опосередковано, то підтвердження чи спростування однієї з них не впливає на інші. Подальше завдання – це систематизація результатів, уведення більш глибоких принципів, аксіом, постулатів, законів. Наукова теорія виникає як закономірне завершення всієї попередньої пізнавальної діяльності в певній галузі. Тому вона включає ті елементи й форми, з якими дослідник мав справу ще на емпіричній і початковій стадіях теоретичного пізнання. Оскільки теорія дає відбиток досліджуваного об'єкта в його цілісності, окремі поняття, які характеризують його з різних боків, мають бути об'єднані в систему. Для цього необхідно піддавати їх раціональній обробці, вводити нові припущення, абстракції, ідеалізації. Це свідчить про те, що виникнення теорії – не просто кількісний приріст знань, а якісна зміна, перехід до більш глибокого розуміння сутності об'єкта.

Створена теорія вирішує цілу низку завдань: підтверджує істинність попереднього пізнання, чітко систематизує уявлення про сутність і зв'язки між об'єктами, розширює, поглиблює та уточнює ці уявлення, передбачає нові явища в досліджуваній галузі. У проведенні наукових досліджень обов'язково дотримуються також і методологічних принципів, про які ми скажемо нижче. Уся пізнавальна діяльність ґрунтується на відбитті, яке пов'язує буття й свідомість. Пізнання як складний багатоступеневий процес досягнення істини включає у себе два рівні: чуттєвий і раціональний. Чуттєве пізнання забезпечує безпосередній зв'язок людини з навколишньою дійсністю, проникнення її в розмаїття явищ природи. Раціональне пізнання ніби доповнює і відбиває чуттєве, сприяє усвідомленню сутності процесів, розкриває закономірності розвитку і «повертає» нове знання до емпіричного рівня у вигляді можливості практичного перетворення і подальшого чуттєвого пізнання.

Емпіричним називається наукове знання, яке отримано з досвіду, шляхом спостереження та експериментально. Результати такого знання фіксуються органами чуттів або приладами, які їх замінюють, і дають уявлення про якості й відношення досліджуваних явищ. Ці уявлення викладаються у вигляді понять, категорій, знакових систем. Емпіричні знання – це базис для подальшого розвитку наукового знання.

Теоретичні знання відбивають об'єкт на рівні його внутрішніх зв'язків, закономірностей становлення, розвитку та існування. На теоретичному рівні пізнання узагальнює емпіричні дані, встановлює значущість і практичну цінність тих чи інших методів дослідження, виявляє справжнє співвідношення емпіричних даних та існуючих теорій, формулює нові узагальнення і висновки в межах теорій, які раніше існували. Суперечність між емпіричним фактом і науковою теорією можлива не лише через недосконалість теорії, а й тому, що даний факт не відбиває сутності досліджуваного об'єкта.

Теоретичний рівень пізнання забезпечує перехід від конкретного або конкретно чуттєвого дослідження до абстрактного, що дозволяє виявити й сформулювати суттєве, головне. Абстрагування стало на сучасному рівні розвитку науки одним з головних засобів проникнення в сутність явищ навколишньої дійсності.

Між емпіричним і теоретичним рівнями пізнання немає різкої межі, діалектика їх взаємодії виявляється у складному процесі виникнення й розв'язання нескінченних суперечностей. У своєму прагненні повніше й глибше зрозуміти природу наука накопичує все нові й нові емпіричні дані, які рано чи пізно вступають у протиріччя зі старими уявленнями. Навіть розглядаючи науку не в цілому, а лише яку-небудь з її галузей, можна виявити суперечність між емпіричними даними і відповідною теорією. Усунення такої суперечності вимагає нових наукових досліджень.

Розрізняють дві основні групи наукових досліджень: фундаментальні та прикладні.

Фундаментальні наукові дослідження – це наукова теоретична та/або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Сфера проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук, хімія, біологія, група наук про Землю, соціальні науки.

Прикладні наукові дослідження – це наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття й використання знань для практичних цілей. Безпосередня мета прикладних наук полягає у застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем. Так на основі знань біології (яка є фундаментальною наукою) розвиваються спортивні і фізкультурні дисципліни теорія та методика спорту, теорія та методика фізичної культури тощо.

Розвиток науки йде шляхом від збирання фактів, їх вивчення й систематизації, узагальнення та розвиток окремих закономірностей до зв'язної, логічно стрункої системи наукових знань, яка дозволяє пояснити вже відомі факти і передбачити нові. Шлях пізнання починається із живого спостереження з переходом до абстрактного мислення, а потім до практичного втілення у життя. Процес пізнання включає в себе накопичення фактів, які повинні систематизуватися та узагальнюватися, логічно осмислюватися, без цих опцій не може існувати жодна наука. Факти систематизуються та узагальнюються за допомогою простих абстракцій – понять (визначень), які є важливими структурними елементами науки. Найширші поняття називаються категоріями.

Важливою складовою ланкою в системі наукових знань є наукові закони, які відбивають найбільш суттєві, стійкі, повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки у природі, суспільстві й мисленні. Найвищою формою узагальнення і систематизації знань є теорія, тобто вчення про узагальнений досвід, практику, сформульовані наукові принципи і методи.

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів.

Методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «Методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій

чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія метода.

Метод (від грец. *metodos*) – «шлях до чогось» у широкому розумінні слова, шлях дослідження, алгоритм пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, план вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії.

Класифікація методів наукового дослідження має наступну систематику. Філософські методи – це не жорстко фіксовані регулятиви, система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхах» абстрагування:

- умоглядно-філософський підхід – (натурфілософія, філософія історії тощо), суть якого полягає у прямому виведенні вихідних принципів наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, окрім аналізу матеріалу даної науки;

- позитивізм, згідно з яким «наука сама собі філософія». Роль філософії у частковому науковому пізнанні або абсолютизується, або, навпаки, принижується до аж до повного заперечення.

Загальнонаукові методи дослідження або методи емпіричного дослідження, до цієї категорії відносяться: спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання.

Спостереження – це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення).

Експеримент – це цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, що вивчається, відповідні зміни об'єкта чи його відтворення у спеціально створених і контрольованих умовах. Фактично це емпіричний метод пізнання.

Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі умозаклучень щодо схожості чи відмінності об'єктів, або ступенів розвитку одного і того ж об'єкта.

Опис – пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів досліді за допомогою певних систем позначень, що визнані наукою.

Вимірювання – це сукупність дій, що виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях виміру.

Методи теоретичного пізнання:

- формалізація – це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізованій мові);

- аксіоматичний метод – це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені деякі вихідні положення – аксіоми

(постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, через формування доказової фактичної бази;

- гіпотетико-дедуктивний метод – це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження щодо емпіричних фактів;

- сходження від абстрактного до конкретного – це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобоке, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату – цілісному відтворенню у теорії предмета, що досліджується.

Загальнологічні методи і прийоми дослідження:

- аналіз – це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення;

- синтез – це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предметів в єдине ціле;

- абстрагування – це процес мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей, що цікавлять дослідника. Існують наступні види абстракції: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності;

- ідеалізація – мисленева процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненними, але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі;

- узагальнення – це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів;

- індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального;

- дедукція – це по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків);

- аналогія – встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами;

- моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях.

Вірогіднісно-статистичні методи – ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогіднісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні.

Методика – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника.

Системний підхід у науці – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; е) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Подана вище інформація покликана полегшити молодим науковцям, не тільки галузі фізичної культури, а і іншим у написанні їх наукових публікацій і визначенні власних експериментальних пошуків та майбутніх наукових поглядів.

А тепер проаналізувавши науково-методичну літературу спробуємо дослідити історичні аспекти становлення наукової думки безпосередньо у фізичній культурі, від початку кам'яного періоду до сьогодення¹.

2. Формування теоретичних і практичних основ фізичної культури і спорту у безкласовому суспільстві та перших держав рабовласницького періоду

Фактично, наукова думка у фізичній культурі, почала формуватися з того моменту, коли стародавні люди змогли відокремити специфічні рухові навички та вміння необхідні для полювання від загального масиву всіх відомих на той час локомоцій. Наші прашури, через власну рефлексію, вибраковували непотрібні акції, а залишали виключно ті, які наближали результати, під час полювання, до вдалості. За словами Ласло Куна, це сталося 80–8 тисяч років до н.е.² Саме в цей час фізична культура почала виокремлюватись у самостійний, специфічний і багатofакторний вид людської діяльності. Емпіричні знання отримані

¹ Основи методології та організації наукових досліджень. 2021. 352 с.

² Kun L. Egyetemes testneveléses sporttörténet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

від первинного спостереження та аналізу через експериментальність, яка була у вигляді первинних тренінгів – сформували основи стародавньої протонауки. Яка у подальшому зможе формалізуватися у сучасну галузь знань фізичну культуру і спорт. Знання у безкласовому суспільстві передавалося із покоління в покоління в усній і практичній формах, до моменту коли буде винайдено письмо. За словами Г. Спенсера, в часи, коли наші давні пращури не були задіяні задля підготовки до полювання чи самого полювання, старійшини навчали підлітків життєвим мудрощам, які допоможуть їм вижити в сурових та важких умовах навколишнього середовища, в якому вони жили як біологічні об'єкти³. Адже на невідповідну до життя в важких умовах молодь, постійно чатувала небезпека з боку агресивних хижих тварин, змін кліматичних умов, різноманітних природних катаклізмів (землетруси, виверження вулканів, повені, низькі температури тощо), воєнізованих конфліктів з сусідніми племенами, захист власної території та мисливських угідь. Тому навчання дітей та підлітків знанням, які накопичувалися багато тисяч років, було головною запорукою виживання у мінливому та швидкоплинному житті. Боротьба за існування в жорстких умовах оточуючого середовища, вже у ті далекі часи, мала свої власні правила. На війні, на полюванні, при розподілі здобичі дуже важливими були наступні фізичні якості як швидкість, сила, витривалість, спритність та координація. Цікавим фактом є те, що у наші дні, австралійські тубільці як метод полювання використовують переслідування антилоп, кенгуру та ін. тварин бігом до того моменту, поки тварина не стає знесиленою повністю. Окрім цього, їхній фізичний стан, повністю залежав від тренувань. Корінне населення червоного континенту регулярно вишколює майстерність у метанні бумерангу та спису, стрільбі з лука, у стрибках у довжину та бігові, а також у різноманітних іграх. І чоловіки і жінки, окрім зазначеного, ще естетично танцюють ритуально-обрядові танці. Боротьба за існування в жорстких умовах оточуючого середовища, вже у ті далекі часи, мала свої власні правила. На війні, на полюванні, при розподілі здобичі дуже важливими були наступні фізичні якості як швидкість, сила, витривалість, спритність та координація. Цікавим фактом є те, що у наші дні, австралійські тубільці як метод полювання використовують переслідування антилоп, кенгуру та ін. тварин бігом до того моменту, поки тварина не стає знесиленою повністю. Окрім цього, їхній фізичний стан, повністю залежав від тренувань. Корінне населення червоного континенту регулярно вишколює майстерність у метанні бумерангу та спису, стрільбі з лука, у стрибках у довжину та бігові, а також у різноманітних іграх. І чоловіки і жінки, окрім зазначеного, ще

³ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttörténet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

естетично танцюють ритуально-обрядові танці. Давні африканські племена займалися фізичним вихованням власних дітей. Вони вчили їх фехтувати за допомогою палиць, бігати з обтяженням (вантажем), боротися, перестрибувати з дерева на дерево, використовуючи ліани. Дуже витривалими були племена бушменів. Інколи, вони цілими днями змагалися з бігу по пересічній місцевості. Завдячуючи таким тренуванням, мисливці могли тривалий час переслідувати власну здобич, а після її вполювання, приносити трофеї додому. Досить енергійними були і ритуальні танці народів чорного континенту.

А тепер проаналізуємо наукові погляди науковців, недалекого минулого, які мали власну наукову думку, щодо відокремлення фізичної культури і формування її в самостійний і оригінальний вид людської активності.

Теорія магії (автор С. Рейнах (Рейнак))⁴. Саломон Рейнах (1852–1932 рр.) – французький археолог, філолог, історик мистецтва, релігієзнавець. Вніс значний вклад у вивчення культури Східного Середземномор'я, досліджував археологічні об'єкти Малої Азії та островів Егейського моря. Автор більше 600 наукових публікацій. Саломон Рейнах вважав, що фізична культура зародилась в надрах проторелігійних культів і була основною складовою ініціативних обрядів. Підтвердженням актуальності теорії С. Рейнаха, у нас чаш, є існування релігійного культу народів бвіті, що мешкають на Африканському континенті. Їхня релігія зародилась тисячі років до нашої ери, десь аж в надрах мезоліту, і є життєво необхідною і в нас час. Анімалістичний (анімістика – віра у існування душі і духів, віра у духовність природи) культ, який зародився в джунглях Західної Африки, який повністю пов'язаний з вживанням коріння галюциногенної рослини – ібоги. Ібога – вічнозелений кущ із сімейства рослин кутрові, що росте у лісах Західної Африки. Вживання настою в невеликих дозах викликає стимулюючу дію, у великих – викликає галюцинації (видіння). Але головним обрядом релігії народу бвіті є ініціація – підвищення соціального статусу молодих людей до рівня повноправних членів роду чи плем'я. Тільки той хто пройде ініціацію зможе отримати звання «баанзі» – буквально, той хто побачив інше життя. Тільки «баанзі» по праву вважаються дорослими членами свого соціуму і тільки вони можуть створювати власні родини. Обряд проводить шаман (н'ганга) в спеціальному приміщенні, у якому ініціант доводить, що він не чаклун і не вбивця. Тільки отримавши достовірну інформацію про молоду людину, шаман починає окуривати приміщення димом з листя ібоги, а ініціант починає вживати мілко нарубані шматочки коріння цієї рослини, змішані з медом.

⁴ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttörttenet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

Саломон Рейнах

Десь за годину у ініціанта розпочинається порушення координації, прискорюється частота серцевих скорочень, загострюються діяльність усіх органів відчуття. Учасник обряду начебто спить, але душа його починає мандри у інші невідомі світи, у нього починаються галюциногенні видіння, він бачить душі предків, спілкується з ними, бачить власні негативні моменти власного життя, намагається змінити їх на краще. Весь час, з майбутнім «баанзі» знаходиться н'ганга, який коментує присутнім неадекватну поведінку ініціанта. У кінці обряду, такого переродження, молоду людину будять після мандрів у долину сновидінь, дають їй доросле ім'я на все подальше життя. Вважається що «баанзі» повністю переоцінить власну поведінку у подальшому житті, ставлення до власного життя, змінить ставлення до людей, видалить із власної душі усі негативні прояви – чорні думки, підлі вчинки, прояви меркантилізму тощо. Таке нелегке випробовування може пройти лише фізично здорова людина у повному розумінні цього словосполучення. Так як зазначена ініціація інколи закінчується летальними випадками і їх пояснюють покаранням за злі думки чи недостовірною інформацією про себе на початку релігійного обряду. Але ж ми розуміємо, що таке випробовування не під силу людині з слабким здоров'ям і нестабільною психікою.

Теорія гри (авторів Карла Грооса та Фрідріха Шиллера)⁵. Карл Гроос (1861–1946 рр.) – німецький психолог, доктор філософії, професор. К. Гроос вважав, що виникнення ігор викликано недостатністю

⁵ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttorttenet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

вроджених механізмів у людини, що зменшує адаптацію до довкілля. Гру спонукає не минуле, а майбутнє, вона є підготовкою організму до життєвих випробувань. Головний механізм гри – фізичні вправи.

Карл Гроос

Фрідріх Шиллер (1759–1805 рр.) – німецький поет, філософ, професор історії, військовий лікар у філософській праці під назвою «Листи про естетичне виховання розкрив» феномен гри у культурі і мистецтві та у творчому початку людини. Він поєднав красу тілесності і гри, як альтернативу творчого розвитку особистості.

Фрідріх Шиллер

Традиція визначати найкращих в певних видах демонстрації фізичних якостей, або змагання чи гра, які ми називаємо терміном «спорт», зародилась давно. Історія фізичної культури не має точної дати проведення людьми перших протистоять визначення найкращого

атлета. Але ми можемо говорити про сучасні заходи, історія яких сягає архаїчної доби.

Індіанці Південної Америки проводять власні «олімпіади» з церемонією відкриття, де олімпійське вогнище запалюється не від променів Сонця, а від звичайного але освяченого верховним шаманом багаття. В цих іграх беруть участь 49 етнічних груп тубільців, які змагаються з бігу звичайного і з колодою на плечі, з веслування на каное, перетягуванні линви, у метаннях дротиків і списів, у стрільбі з луку в ціль (ціллю є намальовані контури акули). Найбільша кількість учасників збирається на футбол, на звичайний і на гру, в якій дозволяється бити м'яч тільки головою.

Всесвітні ескімосько-індіанські олімпійські ігри проводить і корінне населення Північної Америки. По суті це – щорічний захід, спрямований на збереження культурної спадщини корінних народів Аляски. Учасники змагаються у силі, спритності та витримці у традиційних ескімоських та індіанських іграх, а також демонструють навички виживання у суворих приполярних регіонах. Ігри проводяться щорічно в середині липня (зрідка на початку серпня) у найбільшому місті Аляски Анкориджі. Спочатку ігри проводилися у Фербанксі, але 2007 року було перенесено до Анкоридж.

Тапаті Рапа-Нуї – історично традиційні змагання, в яких бере участь населення Чілі і острова Пасхи. Фактично це свято вшанування пращурів, у якому змагається все чоловіче населення. Під час Тапаті, сильна половина людства змінюють звичайний одяг на настегнові пов'язки і розфарбовують власні тіла, як це робили воїни далекого минулого. Тубільці змагаються протягом свята, з веслування на каное з очерету, швидкісному спуску з гори на санчатах з бананових стебел (швидкість інколи буває 80 км на год.), і з бігу з великими банановими гронами.

Теорія надлишкової енергії (автор Г. Спенсер)⁶. Герберт Спенсер (1820–1903 рр.) – англійський філософ і соціолог, засновник теорії еволюціонізму. Науковець вбачав, що зайва енергія, яка вивільнялася у стародавніх мешканців нашої планети, використовувалася для різних рухових дій (ігрових, танцювальних, фізичних), що сприяло удосконаленню та оптимізації процесу їх виконання.

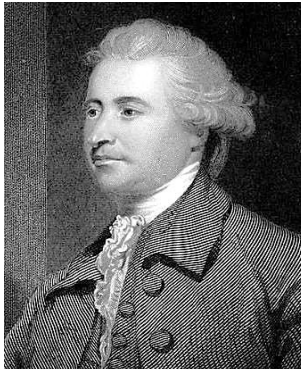
На різьбленні хлоритового глечика, ранньої бронзової культури Джирофт (III–I тис. до н.е.), яка існувала на межі впливів шумеро-вавилонської та індо-харапської цивілізацій ми бачимо атлета який стоїть на голові між двох прив'язаних до дерева биків. Стародавні майстри акробатики навчалися своєму мистецтву багато років і потім

⁶ Kun L. Egyetemes testnevelés sporttörténet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

демонстрували публіці свої навички та вміння. Щоб досягти вершин такої майстерності, треба багато зайвого часу і великої кількості енергії, що є прямим свідченням актуальності теорії Г. Спенсера.

Герберт Спенсер

Едмунд Берк

Теорія війни (автор Едмунд Берк)⁷. Едмунд Берк (1729–1797 рр.) – англо-ірландський політичний діяч, публіцист, мислитель. Політик, доводячи походження фізичної культури і спорту, через підготовку до війни, указував що саме остання сприяла виділенню особливого виду діяльності, присвяченого розвитку фізичних якостей та навчання,

⁷ Kun L. Egyetemes testneveleses sporttorttenet. Budapest.: C Sport, 1978. 399 с.

необхідним у війні руховим діям і навичкам. Усі святково-спортивні заходи Архаїчної доби (Ігри на честь бога Мардука у Вавилоні), Античного періоду загальної історії (Ігри на честь Зевса в Олімпії, змагання на честь Посейдона поблизу Коринфа в Греції тощо) обов'язково включали до своєї програми види випробовувань військово-прикладного змісту: фехтування, метання спису, стрільба з луку, кулачний бій, боротьба, перегони колісниць тощо.

Теорія праці (автор Микола Пономарьов). Микола Іванович Пономарьов (1922–2004 рр.) – радянський фахівець у галузі фізичного виховання і спорту. На його думку, більшість сучасних видів фізкультурно-спортивної діяльності мають своє започаткування у надрах трудової діяльності. Серед мальовничих рівнин шотландських гір містечка Бреймар з далекого середньовіччя дійшли до нас високогірні олімпіади. Спортивні фестивалі – данина кельтським традиціям підготовки до сезону польових робіт, ігри які мають свій початок з XI століття. Після того, як показове міжкланове протистояння звелось нанівець, олімпіада набула чисто спортивного контексту в історичному симбіозі з народними гуляннями. На сьогоднішній день змагання нараховують близько 50-ти номінацій і розпочинається марафонським забігом, а закінчуються народними танцями під акомпанемент традиційного шотландського духового інструменту – волинки.

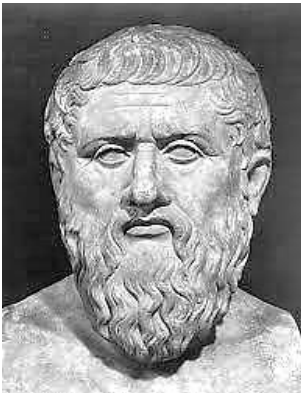

Микола Пономарьов

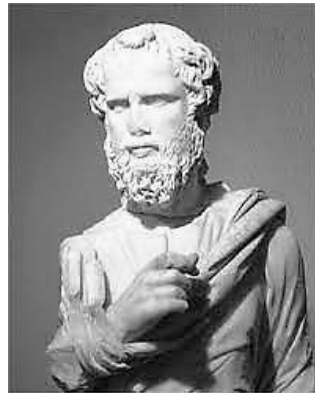
Серед спортивних змагань, слід відзначити види спорту в яких демонструється відвага і сила атлетів – національні види боротьби (бекгольд), кулачні поєдинки одноосібні та групові; а також дужання прикладного контексту – штовхання каміння, метання вилами снопа

сіна, ковальського молота, стовбура дерева тощо. Ігри серед шотландців не втратили популярності і по цей час.

Теорія біологічної необхідності (автори Платон і Філострат)⁸. Платон (428/427 чи 424/423–348/347 рр. до н.е.) – афінський філософ, засновник платонівської наукової школи, Олімпійський чемпіон античних Олімпіад. Флавій Філострат Луцій (172–250 рр.) – давньогрецький історик та софіст. Давньогрецькі мислителі вбачали об'єктивну біологічну передумову зародження фізичних вправ і рухової діяльності, яка є природною потребою людини.

Платон

Філострат

Теорія еволюції кулінарних вподобань людини (автор В. Леонард). Вільям Леонард – професор Північно-Західного університету (США), автор багатьох наукових публікацій з біологічної антропології, адаптивності, розвитку людської цивілізації, еволюції харчування тощо. Науковець вважає, що фізична культура і спорт у житті людей з'явилися як результат впливу еволюції способу харчування на саму людину. Що у свою чергу призвело до переходу від низькокалорійних продуктів до – висококалорійних, які наші пращури почали вживати 2 мільйони років тому. Після початку способу пересування біпедально (на нижніх кінцівках), верхні кінцівки починають виконувати нові незнайомі, але ефективні рухові дії, інформація про які, призвела до збільшення об'єму головного мозку. За інформацією автора, наш мозок використовує 16–18% енергії, яку продукує організм людини. І цей факт є об'єктивним поясненням, чому низькокалорійні продукти

⁸ Ибрагимова М. М. Философия спорта как новый антропологический проект. 2014. 296 с.

почали не втамовувати, на тривалий час, голод наших давніх прашурів. Ми знаємо, що австралопітеки вперше оцінили переваги вживання м'ясної їжі і почали активно вести полювання на тварин, яких вони могли вполювати, або ж вживати рештки тварин, впольованих великими хижаками. А потім еволюційні процеси розвитку гомінід, призвели до сакральності методики підготовки до полювання. А на рубежі 80–8 тис років до н.е. фізична культура відокремитися від загальної трудової практики людини.

Що стосується наукової думки, то зміна соціального статусу поняття «знання» було причиною виникнення у безкласовому суспільстві нового типу освіти у вигляді протонауки. Ця передумова конкретизувалась і набувала конкретного характеру на шляху формування особливих суспільних форм виховання, які передбачали навчання різним більш практичним знанням успадкованим, або відкритим знову. Так поступово протонаука починає шлях трансформації у новому суспільстві, де головними були класові стосунки, де антична грецька філософія з її логікою стають вершиною академічних знань і науки. Саме античності ми вдячні за виникнення історично першої форми науки – науки античного світу. Де в надрах натурфілософії зароджувались сучасні фундаментальні та прикладні науки – математика, фізика, географія, геологія, історія, медицина, військова справа, інженерія, архітектура тощо. Фізична культура зазначеного періоду стояла на позиціях виховання військовослужбовців, ремісників, скотарів і землеробів та захисту основ установ рабовласницьких держав з деспотичним режимом.

З появою класових економічних відносин, у кінці IV тисячоліття до н.е. стався потужний прорив у античній науці, мешканці Стародавнього Шумеру, почали формалізувати необхідну інформацію у вигляді символічних знаків – клинописні глиняні таблички, так з'явилася перша в світі писемність і саме такими були перші друковані матеріали. Велику кількість таких табличок знаходять сучасні археологи в районі між історичними річками Тигр і Євфрат – територія сучасного Іраку. Про те, якою була фізична культура і спорт у той час, ми дізнаємось саме з таких «друкованих матеріалів» і завдяки особливому обробітку тогочасних глиняних табличок. Тому що, фізична культура раннього рабовласництва була невід'ємною частиною релігійних свят, а спортивні змагання проводилися у контексті вшанування богів-покровителів, яких мало кожне античне місто-державо аж по двоє. То ж релігійні глиняні таблички, мали використання мінімум двічі на рік, протягом століть. Тому їх термічно обробляли для більш тривалого використання, а не висушували на сонці, як усі інші.

Досить прогресивною для свого часу, була асирійська наукова думка, яка дозволила цьому народові створити першу в історії імперію,

яка мала вплив на весь Близький Схід. Результати археологічних розкопок, дають право вченим вважати, що саме асирійці винайшли стиль плавання, який нагадує сучасний вільний стиль і саме вони винайшли спосіб плавання під водою, дихаючи повітрям, яким наповнювався бурдюк з овечої шкіри. Про цей факт розповіли нам рельєфні малюнки висічені на камені, ці зображення датовані 1200 роком до н.е. Початковою освітою, в ті далекі часи, у багатьох країнах, займалися батьки, виховані функції покладалися на родину. Усі примудрощі подальшого життя підлітки отримували у військових таборах, де вони вивчали військову справу, тактику і стратегію ведення військових кампаній ті інші необхідні для цього науки, математику, астрономію, географію, метеорологію, медицину тощо.

Перси (VI–IV ст. до н.е.) давали своїм дітям освіту у так званих «виховних будинках», в яких навчались діти і підлітки у віці 7–16 років. Про це писав у своїх записках давньогрецький історик Геродот із Ксенофонту. Такі освітянські заклади працювали при дворах сатрапів. Педагоги навчали учнів верховій їзді, легкоатлетичним вправам, стрільбі з луку, фехтуванню, метанню списа та правдивості. Згодом «виховні будинки» трансформувались у будинки розвитку сили, що проіснували аж до наших днів, коли в сучасному Іракові почала розвиватись шкільна фізична культура і створюватись спортивні організації. Після «шкільного віку» юнаки закінчували освіту демонстрували свій вишкіл на полюванні, під час змагань з кінного поло (гра носила назву «чауган») і виникла вона з примітивної гри в м'яч з биткою. Популярною грою серед перського населення була запозичена у Індії гра «шатранг шахматанг». Інтелектуальна гра, яка розвиває стратегічне мислення, родоначальниця сучасних шахів.

Розвиток наукової думки у фізичній культурі і спорті Єгипту тісно пов'язується з релігійним культом. Інформація про фізичну культуру надходить до нас у вигляді малюнків на стінах єгипетських храмових комплексів. Один з таких малюнків розповідає нам про перемогу царя-бога Джосера у культовому забігові (2778–2723 рр. до н.е.), який надав можливість переможцю очолити трон Верхнього і Нижнього Єгипту і отримати статус «Царя-Бога». Трохи згодом цар-бог мав продемонструвати свій вишкіл демонструючи майстерність з одноборства, що нагадував сучасний вид спорту – вільну боротьбу. Про це розповідають нам малюнки гробниці Фіоххотена в Саккрі (III тис. до н.е.). Окрім боротьби царі були вправними в танцях, акробатиці та полюванні – демонструючи всім в такий спосіб безмежність своєї влади. Ритуальні танці, мета яких возвеличення єгипетських божеств, були схожими на акробатичні та гімнастичні вправи з переворотами через руки, опусканням на гімнастичний «місток», та рухами рук, які нагадують

елементи сучасного веслування. Виховання майстрів ритуальних танців покладалося на жерців культу того чи іншого божества політеїстичного пантеону Єгипту, освіта була зосереджена у Храмових комплексах. В період Середнього царства разом зі зміцненням рабовласництва, в країні відбуваються політичні зміни. Фараони в цей час зміцнюють середній прошарок суспільства, збільшується влада жерців, вельмож та аристократії. Відбуваються реформи і у фізичній культурі, тепер вона стає привілеєм заможних людей. Хоча база фізичної культури розширюється, але займаються нею чиновники, жерці, родова знать. Створюються навчальні заклади де готуються танцівники для культових містерій Ісіди, Осіріса, Гора та інших богів. Дуже популярними стають заняття акробатикою. Вони набули такої популярності в країні, що в книгах, які описують правила прийому гостей рекомендували розважати останніх акробатичними номерами.

Про силу стародавніх єгипетських важкоатлетів говорить багато усних народних переказів. Не аби якою силою були наділені герої Синухе і Ретену. До наших днів збереглися фрески із усипальниць єгипетських царів і фараонів, на яких зображено підняття своєрідної античної «штанги». Про вправність та майстерність єгипетських борців ми дізнаємось з робіт грецького філософа Платона, після відвідин ним Єгипетської Александрії. Це говорить про не аби яку популярність цього виду спорту у Єгипті. І факт участі єгипетських борців в Олімпійських іграх в грецькій Олімпії це підтверджує. 125 року, двох майстрів з Африканської країни Дідаса і Сарапаммона, було публічно оштрафовано еладоніками (організаторами ігор на честь Зевса), за махінації під час борцівського турніру. На ці кошти були встановлені дві статуї Зевса біля підніжжя статуї батька Громовержця – титана Кроноса, поряд з входом на Олімпійський стадіон. Іншого борця із Єгипетської Александрії – Аполлонія, за спізнення на змагання (був задіяний на інших), організатора не допустили до участі у олімпійському турнірі. Після чого накинувся з кулаками на Геракліда, який стояв на чемпіонській бронзовій тринозі, щоб увінчатися оливковим вінцем переможця Олімпійських ігор. Хоча факти і негативні, але все ж таки говорять про популярність боротьби в Єгипті та намагання атлетів з цієї країни дужатись з спортсменами інших країн тільки указує на їх силу і впевненість.

Як бачимо з наведеного вище, більшість сучасних фізичних вправ, які дійшли до наших днів, зародилися у далекому минулому, за три тисячі років до нової ери, не маючи наукового підґрунтя. Така тенденція у науці, накопичення знань у вигляді фактів отриманих через методи емпіричного дослідження та їх аналізу, продовжувалася до VIII століття до нашої доби. Коли відбувся інтелектуальний стрибок і коли в Давній Греції сформувалися ті раціональні структури, якими ми оперуємо й

дони́ні. Саме в Давній Греції виникли такі форми пізнавальної діяльності, як систематичне доведення, раціональне обґрунтування, логічна дедукція, ідеалізація, з яких надалі могла розвиватися більш потужно тогочасна наука. Відомий німецький філософ-ідеаліст Гегель свого часу писав: «Греки, спершу самі перетворили себе у прекрасні форми, а потім об'єктивно відобразили їх в мармурі та на картинах». Звертає на себе увагу виважена естетика гіпертрофії м'язів «Дискобола» автор Мирон, «Лаокоон» майстра обробітку каменю з Родосу Агесандра, який заклав фундамент традицій у скульптурі, включаючи епоху середніх віків і епоху Відродження, «Доріфор», якого створив Поліклет – автор так званого «Поліклетівського канону». Під впливом піфагореїзму Поліклет прагнув обґрунтувати і практично втілити закон ідеальних пропорційних відношень, що виражається в його прагненні до ясної пропорційності окремих частин гармонійно складеного, прекрасного людського тіла. Найяскравіше художнє бачення Поліклета проявилися в його статуй Доріфор (близько 440 р. до н. е.), де естетично протилежні стани зовнішнього спокою і прихованого руху, внутрішньої напруги перебувають у підкресленій рівновазі⁹.

В ідеалістичній грецькій філософії, одними з найвиразніших представників були Демокрит (460–370 рр. до н.е.), Сократ (469–399 рр. до н.е.), Платон (428/427 або 424/423–348/347 рр. до н.е.) і Аристотель (384–322 рр. до н.е.). Перший, з великої філософської четвірки, був представником матеріалістичного напрямку в давньогрецькій філософії. На думку багатьох сучасних вчених, Демокрит був найбільш яскравим виразником матеріалізму давнини. Він був вченим-енциклопедистом, який займався математикою, фізикою, анатомією, медициною, історією та іншими науками. За свідченням давньогрецьких письменників, йому належало до 70 різних творів. На жаль, з них повністю не збереглося жодного. Зараз уривки і цитати Демокрита ми можемо зустріти у роботах античних, середньовічних і сучасних авторів. У них є дуже багато цікавих висловлювань з питань виховання майбутніх представників грецьких полісів. Демокрит одним з перших висловив думку про необхідність узгодити процес виховання з природою внутрішнього світу дитини. Зіставляючи важливість повідомлення дітям різноманітних знань і розвитку у них мислення, він віддає перевагу другому. Йому належить висока оцінка ролі вправ (математичних і фізичних) у вихованні та навчанні. Вважаючи допитливість дітей головною пружиною навчання, він все ж вважав, що не можна обійтися і без елементів примусу. Виключно велике значення у вихованні дітей Демокрит надавав впливу батьків. У праці «Фрагменти про виховання» філософ визнає, що

⁹ Історія філософії. Античність та Середньовіччя. 2021. 551 с.

«розсудливість батька є найдієвішою настановою для дітей». Діти в сім'ї можуть завдати багатьох проблем, і якщо є успіх, то це результат надмірних зусиль, значної праці та піклування. Якщо ж не досягти успіху, то це горе, не порівнюване ні з чим. «Виховання дітей – значний ризик, оскільки в разі добрих результатів останні досягнуто ціною праці і піклування, у разі негативного результату – горе не порівнюване ні з яким іншим» – зазначає Демокрит У своїх праці учений чітко обґрунтовує шляхи, засоби ефективного виховання дітей: словесні переконання; високоморальні вчинки дорослих у ставленні й розумінні інших, зокрема дітей; подання прикладу мужності й прямолінійності; спрямування дітей на працю з метою засвоєння грамоти, музики, гімнастики; виховання дітей на засадах добра. «Якщо б діти не змушувалися до праці, то вони б не навчилися ні грамоті, ні музиці, ні гімнастиці, ні тому, що найбільш зміцнює чесноти – сорому. Бо через переваги таких знань, зазвичай народжується сором». «Від неї (освіти) ми отримуємо добро, від того самого ж ми можемо одержати і зло, а також засоби уникнути зла. Так, наприклад, глибока вода корисна у багатьох випадках, але, з іншого боку, вона небезпечна, так як існує велика вірогідність потонути в ній. Разом з тим віднайдений спосіб [унебезпечити себе] – навчити плаванню» – пише Демокрит¹⁰.

Славнозвісний Сократ говорив (мовою оригіналу): «Было бы безобразием по собственному незнанию состариться так, чтобы даже не видеть по самому себе, каким способом быть человеческого тело в полноте своей красоты и силы». Людину, яка не вміла писати і плавати, в Стародавній Греції вважали «тілесною і розумовою калікою». Тому в V ст. до н.е. мешканці Афіні пишалися тим, що серед них не було неписьменних.

Учень Сократа, теж не менш відомий науковому загалу філософів, Платон в молодості носив ім'я Арістокл і був дуже гарно розвиненим фізично, що дозволяло йому успішно виступати на Істмійських та Олімпійських іграх з боротьби. В своїх роботах «Законои» і «Держава» він писав (мовою оригіналу): «Дитя должно находится в непрерывном движении», а «гимнастические упражнения обязательны для всех мальчиков и девочек», «телесные упражнения, выполненные даже против воли, несколько не повредят телу».

Інший видатний вчений і філософ античності Аристотель – учень Платона, учитель Олександра Македонського, стверджував, що фізичне виховання повинно передувати розумовому. Сам вчений був противником «атлетичного» напрямку у фізичному вихованні, він критикував спартанську систему виховання. Аристотель писав (мовою

¹⁰ Основи методології та організації наукових досліджень. 2021. 352 с.

оригіналу): «слишком усиленное и недостаточное занятие гимнастикой губит телесную силу, точно так же и недостаточная или излишняя пища и питье губят здоровье, в то время как пользование ими в меру рождает, сохраняет и увеличивает здоровье». Важкі фізичні навантаження у дитячому віці завчасно виснажують організм, і в майбутньому такі діти не зможуть демонструвати високі результати у спортивній діяльності.

Відомий філософ і математик Піфагор (580–500 рр. до н.е.) назвав фізичну культуру і спорт важливими помічниками в розумовій діяльності людини. В університеті Піфагора в м. Кротон співом починався і закінчувався учбовий день, з метою очищення і активізації розуму після сну, заспокоєння, урочистий спів призначався для звільнення душі від ірраціональних впливів, в день весняного рівнодення співали у хороводі під акомпанемент ліри, хвороби духа, душі і тіла лікували декламацією віршів Гомера і Гесіода під музику. Про фізичну культуру філософ писав наступні рядки «Не зневажай здоров'ям свого тіла. Давай йому вчасно їжу і пиття, і вправи яких воно потребує»¹¹.

У поглядах перших вчених-медиків, багато уваги приділялося питанням фізичного виховання у світлі тогочасних медичних знань. Так, давньогрецький лікар Гіппократ (460–377 рр. до н.е.) додержувався думки, що заняття фізичними вправами слугує профілактичним засобом лікування різних хвороб, а через мірне заняття фізичними навантаженнями може призвести до небажаних наслідків (мовою оригіналу): «У предавшихся гимнастическим упражнениям чрезвычайно хороший внешний вид тела становится опасен, когда достигает своих пределов, ибо он не может оставаться в том же состоянии и при этом сохранить совершенное равновесие, и не имея возможности всё улучшается, он по необходимости склоняется к худшему». Гіппократ відмічав позитивні наслідки тілесного загартування: «Что касается состояний погоды на каждый день, то холодные дни укрепляют тело, делают его упругим и удобоподвижным, сообщают ему хороший цвет, изощряют слух».

Що стосується теорії та методики підготовки античних агоністів (спортсменів) до агонів (змагань), то у 220-х рр. н.е. виходить у світ перший посібник з теорії та методики спортивної підготовки Флавія Філострата Луція «Про гімнастику», в якому автор описує комплекси гімнастичних вправ, пропонує методичні рекомендації підготовки до спортивних змагань і навіть до Олімпійських ігор. Флавій Філострат Луцій у трактаті, після вступного тексту, розмірковує про саму гімнастику, наступний розділ тексту присвячує вихованню спортсмена-

¹¹ Ибрагимова М. М. Философия спорта как новый антропологический проект. 2014. 296 с.

гімнаста, опису гімнастичних вправ, якими повинен володіти спортсмен його гігієні тощо. Але саме головне автор описує чотириденні цикли (тетради) підготовки агоністів, які сучасна теорія і методика підготовки спортсменів називає мікроциклами. Підготовка учасників до спортивних заходів у стародавній Греції складалася не лише з повсякденних тренувань, окрім фізичного вишколу майбутні агоністи (учасники змагань) приносили офіру, молилися і в такий спосіб вшановували богів-покровителів міст-полісів де проходили змагання¹². З підготовкою до агонів розпочиналась і екехирія – інституція, яка забороняла всім містам-полісам вести війни під час Олімпійських ігор і не тільки. До речі, ця традиція має сенс і в наш час. Період перемир'я в древній Елладі продовжувався десь близько трьох місяців щороку, цього було досить, задля того щоб атлети підготувались до спортивних поєдинків. До участі у іграх допускались всі вільні грецькі громадяни (окрім рабів) при умові, якщо ті протягом 10–12 місяців до змагань будуть напружено готуватись до спортивної боротьби у себе на батьківщині. Вся система проведення давньогрецьких змагань носила назву – агоністика. Протягом багатьох століть агоністика, заняття фізичною культурою та зустрічі в гімнасіях були невід'ємною частиною життя еллінів не тільки метропольної, а і колоніальної Греції. У гімнасіях греки збиралися також для бесід на філософські теми. Там читали лекції вчені та філософи, виступали хори, співаючи оди та хорову лірику, місцеві поети і риторичні, і загалом обговорювалися політичні, економічні та ін. питання. Нагадаємо, що Академія Платона та Лікей Аристотеля також існували при афінських гімнасіях. У багатьох з них були бібліотеки, в яких зберігалися твори філософів, драматургів, ораторів і, як правило, поеми Гомера.

Античні греки уявляли собі фізичне виховання як різнобічне заняття різноманітними фізичними вправами, які в свою чергу сприяють більш гармонійному розвитку їх тілесності. І знову варто згадати слова Гіппократа (мовою оригіналу): «Тем, которые занимаются гимнастикой, полезно зимой бегать и бороться, а летом – мало бороться и совсем не бегать, но можно гулять в прохладе. Те которые утомляются от бега, должны бороться, а которые утомляются борьбою, тем должно бегать, ибо таким образом какая-либо часть тела, утомлённая от трудов, лучше всего может согреться, укрепиться и отдохнуть».

Наукова думка у фізичній культурі царського періоду Риму була досить актуальною у житті перших його мешканців – етрусків. Фрески з їх гробниць указують на досить велику популярність занять фізичною культурою і спортом. Одна з таких в Тарквініях, названа гробницею

¹² Лазоренко С. А. Олімпійський спорт у запитаннях і відповідях. 2019. 176 с.

«Олімпійських ігор», так як стіни усипальниці прикрашені малюнками бігунів, металників, стрибунів у довжину, та сцени з зображенням перегонів колісниць. Гробниця «Авгурів» розповідає нам про популярність серед етрусків боротьби і кулачного бою, які проходили під наглядом агонифета (судді). Цей факт указує на те, що проведення таких змагань не носили випадкового характеру.

За часів республіканського Риму будуються «сферистеріуми» (спортивні зали) за зразком давньогрецьких «палестр». Інформацію про тренування в них, ми можемо отримати з листа Сенеки до свого товариша: «Звідусіль навколо мене лунає хаотичний шум. Уяви собі все, що неприємно для сприйняття на слух. Деякі виконують виснажливі вправи чи піднімають важку вагу, якщо ж вони стомляться чи зображають стомлення, то скільки вже разів вони зітхнуть, стільки раз чую, як вони пихтять і задихаються, якщо ж хтось робить собі масаж, я чую, як ляскає у ньому рука, причому звук цей змінюється залежно від того, розкритою чи зігнутою долонею б'ють тіло. Якщо до цього приєднується ще гравець з м'ячем, який рахує свої удари, то горе мені» – пише римський філософ. Багато відомих римських громадян – у тому числі відомі сенатори Цицерон (107–43 рр. до н.е.) і Горацій (65–8 рр. до н.е.) багато часу проводили в грецьких гімнастичних залах. А останньому належать слова: «Бігай, поки здоровий, а то будеш бігати коли захворієш».

На початку нашої ери, в Римській імперії, починають проводитись спортивні змагання за грецьким зразком. Під час проведення консульських свят відбувалися масові змагання з боротьби, бігу, верхової їзди, веслування, перегонів колісниць тощо. Імператор Октавіан Август (63 р. до н.е.–14 р. н.е.) відродив Троянські ігри в цирку, які при ньому стали проводитися досить часто і за спеціальним планом: 4–5 квітня спортивні ігри на честь Богині Кібели; 12–18 квітня і 28 квітня–3 травня – на честь Богині Флори; 6–13 липня – на честь Бога Аполлона; 20–30 липня – на честь перемоги Цезаря в громадянській війні; 4–19 вересня – Римські гри; 3–12 жовтня – на честь Бога Мітри; 27 жовтня–1 листопада і 4–7 листопада – Плебейські ігри. За зразком ігор у Олімпії, імператор заснував Акційські ігри, а Доміціан (51–96 рр.) – Капітолійські.

З настанням нового відліку часу, освітянська система Римської імперії, піддається критиці з боку видатних філософів того періоду. Луцій Анней Сенека (4 р. до н.е.–65 р. н.е.) указує на формалізм римської педагогіки, зневажання її завданнями морального виховання майбутнього представника Великого Риму. Сенека у своїх трактатах указує на недоліки у вихованні інтелекту, а не естетики і в цьому контексті недостатнє гартування людської тілесності. Марк Аврелій (121–180 рр.) своє бачення римської освіти описав у нотатках «Наодинці з собою. Роздуми», знайдених і опублікованих вже після

смерті імператора. В основі його філософії лежить самоаналіз з метою самовдосконалення. Досить оригінально виглядає робота Публія Корнелія Тацита (бл. 50–120 рр.) «Германія», у якій історик протиставив республіканській зманіженості римського громадянина, силу і видатну тілесність племен з Європи.

Теорія і практика фізичного виховання розвивалась і у країнах східної півкулі, але дещо іншим шляхом. Якщо наукова думка західних імперій і держав з деспотичними режимами розвивалась у напрямку удосконалення людської тілесності з її гіпертрофованими м'язами, бо прикладний зміст мав переваги на духовність, то східні країни – навпаки. Фізична культура Сходу була менталізована глибоким бажанням пізнати внутрішній світ людської душі і її внутрішнього світу. Якщо фізична культура Заходу поступово звільнялася від релігійних ознак, то на Сході ці взаємини тільки поглиблювались. Тому ми відмічаємо велику кількість в Індії та Китаї духовно-оздоровчих практик.

Перші згадки про історію становлення наукової думки у фізичній культурі Стародавньої Індії надійшли до нас з староіндійських трактатів, датованих III тис. до н.е. Вони розповідають нам, що корінне населення Індії, до завоювання індо-арійцями, володіли знаннями з ритуально-оздоровчої гімнастики, національними видами самозахисту без зброї (каларі-паятту), національним видом боротьби (кушті) ритуальними танцями та основами релаксаційного і лікувального масажу.

Танцювальні вправи регулювали дихання та викликали психофізичні зміни у танцюриста, що призводило до оздоровчого ефекту. Беззаперечним є і той факт що зараз в усьому світі розвиваються танцювальні школи, в основі яких лежить індійська танцювальна система, яка має на меті використання стародавньої методики в оздоровчих цілях. Пізніше танцювальні вправи лягли в основу іншої оздоровчої системи під назвою «його». Про зародження та розвиток цієї системи немає точної дати. Лише кам'яна плита знайдена у індійському штаті Пенджаб, віком з II тис. до н.е., змальовує людину сидячу у позі «лотос». Відомості про оздоровчу систему «його» можна зустріти і у священних писаннях «Ведах» вік яких більше шести тисяч років. Формування оздоровчих знань «йоги» в єдину оформлену цілісну систему пов'язують з іменем древнього індійського мислителя Патанджалі який жив у II тис. до н.е. Слово «його» перекладається з санскриту буквально як «єднання», людської душі з вселенським розумом. Перш за все «його» – це релігійно-філософська система, яка за допомогою специфічних вправ та «сан» наділяє людину надприродною енергією і паралельно з дисципліною душі і розуму приводить до ідеальної досконалості.

Інша духовно-оздоровча практика що дійшла до наших днів – Аюрведа («наука життя», āyus – «життя» iveda – «знання» (санскрит)),

походить з Південної Азії та зараз практикується і в інших районах світу в якості альтернативної медицини. Аюрведа містить багато елементів, описаних у всіх чотирьох Ведах. Найраніші описи системи в літературі з'явилися протягом Ведичного періоду, зокрема в таких впливових текстах з медицини як Сушрута-Самхіта і Чарака-Самхіта. У цій системі важливе місце посідає профілактика хвороб, у тому числі опис здорового способу життя та наближення до природи. У Західному світі Аюрведа відносно популярна, з арсеналу її методологічного арсеналу приміняються наступні практики: використання лікарських трав, лікувальні ванни, стоун-терапія, різноманітні uzливання, масаж і йога використовуються окремо, хоч зазначені методи і не є унікальними для цієї системи.

Методологія фізичної культури Стародавнього Китаю починає формуватись у III тис. до н.е., і розвивалась за декількома напрямками: різні види бойових мистецтв («кунгфу», «ушу»); фізкультурно-оздоровчі системи («кунгфу», лікувальна гімнастика, дихальна гімнастика, танці тощо); оздоровча медицина (масаж, акупунктура, герудотерапія). Саме в цей час, 2698 року до н.е. була написана книга «Кунгфу», яка містила знання з лікувальної гімнастики, масажу, з бойових і ритуальних танців, з медицини. Фізичною культурою в цей час юнаки займалися в спеціальних навчальних закладах.

Під час правління першої династії Шан (XVI–XI ст. до н.е.) були систематизовані лікувально-терапевтичні вправи та військова фізична підготовка. Популярними видами змагань були стрільба з луку, фехтування, метання спису, перегони колісниць, сутички між вояками без зброї, атлетика. Лікувальні танці в цей період могли лікувати навіть безпліддя у жінок, військові танці відображали військові подвиги предків, перемоги богів. З різних письмових свідчень тих часів, ми дізнаємося, що свого розквіту старокитайська фізична культура набула за роки правління династії Чжоу (XI–III ст. до н.е.). Саме в цей час у Китаї з'являються великі міста. І для того щоб стати «мандарином» – так звалися чиновники у Піднебесній, треба було скласти іспит де претенденти повинні були продемонструвати свою розумову та фізичну досконалість.

В IV ст. до н.е. в Китаї починають організовуватись даоістичні школи, де учні вивчали філософські писання китайського мислителя Лао-цзи, який жив у VI–V ст. до н.е., та гімнастичні вправи засновані на міркуваннях філософа. Ця гімнастика носила оздоровчий принцип і благодійно впливала на різні функції людського організму. Великої популярності набувають різноманітні ігри, «цзюцзюй» (гра з м'ячем набитим пір'ям) та її різноманітні варіації «чжу-ке» та ін. З моменту заснування, гра набула популярності серед заможних верств Піднебесної та у армії, так як вважалась тренувальним елементом для військової кавалерії. Серед простого населення цзюцзюй набирає

популярності за часи правління династії Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.). Хоча останній вислів, це можна сказати, гучна заява, так як змагання з цуцзюю проводилися на спеціальному майданчику біля імператорського палацу. А імператор У-ді (156–87 рр. до н.е.) був гарним гравцем і любив пограти у «китайський футбол».

Фізичне виховання в Стародавньому Китаї стосувалось тільки юнаків і дорослих. Жінки готувались до сімейного життя і вчилися шити, готувати різні страви, грати на музичних інструментах та танцювати. Наукова думка у фізичній культурі Піднебесної мала глибокий вплив на формування методології і інших країн регіону – Кореї, Японії, Кхмерської імперії.

3. Формування наукової думки у фізичній культурі раннього періоду середньовічної патристики

З появою монотеїстичної релігії – християнства, науковий вектор у фізичній культурі Риму дещо змінив свій напрямок. Фізична культура почала виражати святково-реалістичний характер народного світогляду. Спортивні фестивалі і свята повертаються до зразка давньогрецьких. В школах того часу, з метою підвищення ефективності і естетичності фізичних вправ нерідко почали використовувати музичний супровід, за зразком грецьких мусичних агонів. Музика активно застосовувалася під час тренувальних занять, спортивних змагань або занять фізичними вправами. Основи тогочасної римської педагогіки були описані у творі видатного педагога зламу віків – Марка Фабія Квінтіліана (бл. 35–100 рр.) – «Виховання оратора». Квінтіліан вважав за необхідне, ранній розвиток природних здібностей дитини, необхідність навчання для батьків, оскільки сім'я є атмосферою формування знань дитини, відзначав переваги шкільної освіти над домашньою тощо. Фактично, впроваджував фізичну культуру у навчальний процес римської школи, так як вбачав ефективним чергування інтелектуальної освіти та фізичного вишколу. Зміни занять і відпочинку у вигляді фізичних вправ чи ігор, активізують пізнавальні та індивідуальні здібності школярів – так вважав Марк Фабій Квінтіліан¹³.

На початку нової ери, для населення імператорського Риму влаштовувалося безліч спортивних змагань, статусних столичних і менш популярних провінційних змагань (*Ludi Publici* – публічні ігри), які проводили частіше за все багаті місцеві аристократи, з метою самореклами на виборні керівні посади. Нерідко в таких змаганнях брали участь і жителі імперії, що сповідували християнську віру. Це

¹³ Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

пов'язано з тим, що раннє християнство не було таким аскетичним у поглядах на заняття фізичною культурою і багато в чому відрізнялося від пізньої християнської догми. На той час, релігійні чесноти зовсім по іншому трактували ставлення до універсалу людської тілесності, не як то фізичної оболонки душі. Для ранніх християн, не було характерним, зневажливе ставлення до культури тіла, гріховність, якого буде визнана пізніше. Ці уявлення сходять від апостола Павла (5 або 10–64 або 67 рр.), викладених в його «Посланнях...» до мешканців Ефесу, Римлян, жителів Коринфу.

Ранні адепти нової релігії, які по-своєму піклувалися про тілесне безсмертя, не ставилися так суворо до всього плотського, як це трапилося у пізні часи православ'я, коли непристойно було вживати слова «любов», бо філософія віри боїться і нехтує цим плотським почуттям, «естетичним милуванням», що охопило Адама, який побачив створену для нього Єву. Метафізика тілесності супроводжувалася в ранньому християнстві її високою оцінкою. Апостол Павло говорить, що «тіла ваші суть члени Христові (1 Кор. 6:15). Тому, мабуть, перші християни, уявляючи людину в єдності тіла й душі, перевагу надавали тілу, бо «думка є актом тіла». Тіло гідне поваги, тому що воно створене за образом і подобою Божою, а Бог не міг помістити рідну йому душу в погано побудоване тіло. Програма удосконалення людини в Євангелії від Матвія з її закликом: «Будьте досконалі, як досконалий Батько ваш Небесний» (Матв. 5:48) – орієнтована, звичайно ж, на духовність і фізичну досконалість.

І ніхто й ніколи не має сумніву в тому, писав Папа Римський Іоанн Павло II (1920–2005 рр.), що про досконалість людини значно об'єктивніше говорять її моральні цінності та її вчинки, їх фізична сила та краса. І це визнають і ті, хто сам швидше сильний або красивий, ніж добрий і добродішний. Зауважимо, що в словах Понтифіка, який підносить внутрішні чесноти людини на перше місце, немає неповаги до тіла людини – тому йому відводиться почесне друге місце. Раннє християнство не мало уявлень про безтілесну сутність особистості, що довгі роки помилково (або тенденційно) приписувалося йому сучасною теософською літературою. Саме органічна плоть, відповідно до християнської теології, надала змогу, зауважує сучасний філософ, культуролог і соціолог П. С. Гуревич (1933–2018 рр.) у «Філософській антропології», створити людину як істоту, яка відрізняється від усіх інших природних створінь¹⁴. За всієї своєї «другорядності» саме тіло людини разом з її духом неодмінно бере участь у реалізації християнської концепції людини як втілення божественного задуму

¹⁴ Косьяк В. А. Эпистемология человеческой телесности. 2002. 362 с.

з його спрямованістю на виховання досконалої людини в єдності її духовних і тілесних властивостей, зокрема і її фізичної досконалості. Тобто, повністю адаптований до вимог молодшої монотеїстичної релігії, давньогрецький естетичний принцип «калокагатія».

Ранньохристиянські апологети, у своїх теософських трактатах не висловлювалися з деструктивною критикою щодо універсаму людської тілесності. Квінт Септимій Флоренс Тертулліан (155/165–бл. 240 рр.) – один із найвидатніших ранньохристиянських письменників та теологів, автор 40 трактатів, з яких до наших днів дійшло – 31. Є найяскравішим виразником впевненості про несумісність філософії та християнського віровчення, тієї основоположної лінії, що була сформульована у «Посланнях апостола Павла» і наголошувала, що християнське одкровення «усуває мудрість світу всього». Його батько був сотником військового загону міста Карфаген, тому юнак зростав в атмосфері тлумачень, щодо удосконалення фізичного гарту особистості. Місто славилось одним із найкращих осередків науки у державі і не тільки фундаментальних. Звісно, що Тертулліан здобув глибоку і якісну освіту. Досконало вивчив грецьку мову та здобув фах з риторики і права. У 195 р. він одружився, однак це не завадило йому стати католицьким священиком – пресвітером.

Тертулліан захищав тіло від осудження, що за його часів було всюди звичайною справою, особливо в середовищі теософів. Тіло, мовляв, матеріальне, уразливе, скінчене, а дух вічний. Порочною є не сама плоть, вважав Тертулліан, а плотські прагнення і непривабливі справи людські. Гармонійно розвинене тіло – «є плодом божественного ліплення», прикрасою душі. Православна аскеза теж не «гребує тілом, але оскільки воно більше постраждало від гріха, ніж дух, то його треба дисциплінувати». Але ранньохристиянські адепти церкви, насамперед, були запопадливими прихильниками духовного і не уявляли людину в єдності тіла й душі, постійно вагалися між осудом гарного тіла з його «пристрастями» та поклонінням йому і навпаки. До афоризмів належать і інші вислови Тертулліана (мовою оригіналу): «Всё, что существует, есть тело особого рода. Нет ничего безтелесного, кроме того, что не существует»; «Душа не может обрести спасения, если она не уверует, пока обитает во плоти. Итак, плоть есть якорь спасения»; «Судить следует только душу – за то, как она пользовалась сосудом плоти. Сам сосуд, конечно, не подлежит приговору». Помер видатний філософ і церковний діяч близько 240 р. у своєму рідному місті, залишившись загадкою як для своїх сучасників, так і для нас¹⁵.

¹⁵ Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

Тіло Творця ранньохристиянські мислителі не наділяли красою, щоб було зрозуміло, чому той дозволив людям власне розп'яття. У римському суспільстві тієї пори образливим діям могла піддаватися тільки людина-невіглас. Римляни високо шанували тілесні чесноти (їхні Боги були фізично досконалі), і жоден представник римського суспільства не міг би діяти образливо щодо людини, яка мала надзвичайне тіло. А знехтуване тіло «царя іудейського могло бути запльоване й зганьблене».

Спасителя з нікчемним тілом можна і на хресті страчувати (за своєю фізичною неміччю він не міг нести на собі свій хрест, як того веліло рішення прокураторського осуду), а коли Христос з неатлетичним тілом, то й шанувальникам його не пристало піклуватися про силу і красу свого тіла, а, може бути, і нехтувати ним взагалі. Це – причина вагань в апологетиці і ранній патристиці від поклоніння тілу до його осуду. Але в пізній патристиці тіло однозначно зазнає осуду. Таку точку зору обстоював Оріген (бл. 185–254 рр.) – грецький християнський теолог, філософ, вчений. Один зі східних церковних апологетів. Засновник біблійної філології. Автор терміну «боголюдина».

Був учнем неоплатоніка Амонія Саккаса. Навчався в Александрійській богословській школі, яку очолював Климент Александрійський. З 203 року викладав в ній філософію, теологію, діалектику, фізику, математику, геометрію, астрономію. Після того як Климент покинув Александрію, Оріген очолив школу і був її наставником у 217–232 роках. Виступав прихильником ідеї відновлення колишньої досконалості людини і світу – апокатастасису.

До наших днів не дійшла його головна праця «Гексапла» – колосальний за обсягом порівняльний аналіз внесків Старого Заповіту з метою встановлення критично вивіреного тексту. Учення Орігена, що було першим системним викладом ідей християнства у філософському контексті, мало значний вплив на творчість наступних мислителів: Євсевія Памфіла, Григорія Богослова, Григорія Нісського, Василя Великого та інших. Оріген оцінив примат тілесності говорячи про боротьбу Якова з Божим посланцем (мовою оригіналу): «Человек, может быть, никогда не может победить противную силу сам по себе, не пользуясь божественной помощью. Потому и говорится, что ангел боролся с Иаковом (Быт., 32, 34). Мы понимаем это так, что борьба ангела с Иаковом – не то же, что борьба против Иакова»¹⁶.

Критично до фізичної недосконалості людини, як творіння Божого, ставився Аврелій Августин Іпонійський або Блаженний Августин (354–430 рр.) – християнський теолог і церковний діяч, головний

¹⁶ Сбруева А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

представник західної патристики, єпископ міста Гіппон Регій (сучасна Аннаба, Алжир), родоначальник християнської філософії історії.

Аврелій Августин створив онтологічне вчення про Бога як абстрактне буття, наслідував онтологію неоплатонізму, виходив не з об'єкта, а від суб'єкта, від самодостатності людського мислення. Буття Бога, згідно із вченням Августина, можна вивести безпосередньо із самопізнання людини, а буття речей – ні. Психологізм найбільше проявився у його вченні про час як сутність, що не може існувати без душі, яка пам'ятає, чекає, споглядає дійсність. Августин визнаний святим Католицькою, Лютеранською та Православною церквами. При цьому в православ'ї зазвичай іменується з епітетом блаженний, що означає високий статус святості, а не нижчий ступінь, як розуміється цей термін у католицизмі. Його пам'ять відзначається Католицькою та Лютеранською церквами 28 серпня, Православною церквою – 15 (28) червня. Аврелій Августин (який пребагато вкусив, за його визнанням, від плотських утіх у молоді роки) запекло таврує тіло, що є матеріальним носієм первородного гріху, осередком зла і всілякої скверни, знаряддям диявола, що розбещує душу (мовою оригіналу): «Скорбь есть печаль о своем несовершенстве»; «Совершенство есть знание человека о своём несовершенстве»¹⁷.

Своє ставлення до фізичного удосконалення висловив у наукових публікаціях Григорій Ніський (бл. 335 – після 394 рр.) – богослов, філософ, екезет, один з трьох великих «каппадокійців», брат святих Василя Великого і Петра Севастійського, єпископ Ніси в Каппадокії. За його ініціативою на II Вселенському Соборі, був доповнений Нікейський символ віри. Високо шанований християнський святий. Григорій, єпископ Ніський, був молодшим братом святителя Василя Великого (330–379 рр.). Народження і виховання його збіглися з найбільшим розпалом аріанських суперечок. Отримавши прекрасну освіту, він був у свій час наставником красномовства. У 372 році був рукоположений святим Василем Великим на єпископа міста Ніси.

У 379 році помер його брат святий Василь Великий. Григорій важко переживав втрату свого наставника. У тому ж році святий Григорій брав участь в Антиохійському Соборі проти еретиків, що не визнавали непорочності Божої Матері, і тих, що поклонялися Богоматері як божеству. Він був вибраний Собором для огляду церков в Аравії і Палестині і утвердження православного вчення про Пресвяту Богородицю. По дорозі назад святий Григорій відвідав Єрусалим. В 381 році був одним з головних діячів II Вселенського Собору, який було скликано в Константинополі проти ересі Македонія, що неадекватно

¹⁷ Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

трактував про природу Святого Духа. На цьому Соборі, за ініціативою святого Григорія, був доповнений Нікейський символ віри. Доживши до глибокої старості, святий Григорій Ніський помер, незабаром після Константинопольського Собору¹⁸.

В своїх трактатах, Григорій пише (мовою оригіналу): «[Иные] хотя признают верным, что изнемогшее в пороке естество посещено Божественною силою, но с неудовольствием взирают на способ посещения, по незнанию, что всякое устройство тела само по себе имеет равную цену, и ничто содействующее в нем поддержанию жизни не заслуживает осуждения как что либо нечестивое или дурное. (...). Как прочие органы поддерживают в человеке настоящую жизнь, (...) так родотворные органы имеют промышление о будущем, вводя собою преемство естеству. (...) Ибо не глазом, не слухом, не языком, не другим каким чувственным органом непрерывно продолжается род наш; все это, как сказано, служит для настоящего употребления, а в тех органах соблюдается человечеству бессмертие».

А що з приводу універсалу людської досконалості говорить Святе Письмо. У Біблії є чимало віршів, у яких прославляються тілесна сила і краса. Могутні і прекрасні юні Самсон та Давид. Також фізично привабливі старці – 85-літній Халев (воєначальник Мойсея) і Мойсей, який помер у 120 років, але зберіг силу й гостроту молодого зору. Сильний, як Бог, 50-ти літній Яків (третій біблейський патріарх): «І залишився Яків один. І боровся Хтось з ним, до появи зорі; І побачивши, що не здолає його... сказав: відпусти Мене; тому що зійшла зоря... ти боровся з Богом, і людей долати будеш» (Бут, 32:24–28). Але Старозавітна легенда більшою мірою спрямована на демонстрацію не фізичної сили, а сили віри і духовності. Шанується у Святому письмі не тільки сила, але й технічна майстерність: «Із усього народу цього було сімсот чоловік обраних, які були шульгами, і всі ці, кидаючи із пращ камені у волос, не кидали мимо» (Суд. 20:16). Є ставлення до тіла як до цінності: «Тіло ж не для блуду, але для Господа, і Господь для тіла» (1 Кор. 6:13) – і любовне споглядання сильного тіла: «Слава юнаків – сила їхня» (Притч. 20:29).

Визначається у святому письмі і необхідність фізичного удосконалення: «Краще бідняк здоровий і міцний силами, ніж багатій з виснаженим тілом; здоров'я і добробут тіла дорожчі за всяке золото, і міцне тіло краще від незліченного багатства» (Сірах 30:14–16) – і попередження про шкоду фізичної бездіяльності: «Дурний сидить, склавши свої руки і з'їдає плоть свою» (Еккл. 4:5). Біблія акцентує увагу і на прагнення не тільки бути сильним, але й кращим: «Чи не знаєте, ти,

¹⁸ Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

які біжать на арені, біжать усі, але лише один одержує нагороду? Так біжіть, щоб одержати» (1 Кор. 9:24). При цьому варто лишатися скромним: «Так не хвалиться мудрий мудрістю своєю, і так не похваляється сильний силою своєю» (Іерем. 9:23).

Не можна сказати, що Біблія містить явний заклик до фізичного удосконалення. Але їй імпліцитно властива гуманістична орієнтація на уважне, шанобливе, дбайливе ставлення до людського тіла. Разом з тим слідування православному способу життя охоплювало й тілесні іспити, до яких треба спеціально готуватися, як, наприклад, носіння вериг ченцями, дотримання строгих постів, тощо. Увага до тілесного виховання осіб духовного звання зумовлена, серед інших причин, очевидно, й тим, що в християнстві завжди було особливе, відмінне від інших релігій сприйняття людського тіла.

Уся історія первісного християнства, пише В. Ф. Ерн (1882–1917 рр.) – філософ початку минулого століття, у статті «Християнське ставлення до властивості», сповнена прагненням до святості плоті. Перші християни ставилися до свого тіла релігійно і вважали його необхідним учасником життя за Христом не тільки тут, на землі, але й там – у майбутньому житті, у воскресінні мертвих.

Святий Антоній Великий (251–356 рр.) – засновник християнського відлюдницького чернецтва, єгипетський анахорет, творець пустельництва й ініціатор аскетичного життя у християнстві. Канонізований християнською церквою і зарахований до лику святих, прагнув не скасування своєї плоті, а, як він сам говорив, обожнення плоті (мовою оригіналу): «Итак, будем и мы мудро и благоразумно ослаблять тело свое, чтобы получить духовную крепость. Если мы будем умерщвлять и порабощать тело свое душе, то с сим умерщвлением и порабощением тела умертвятся вместе и плотские мысли, которые враждебны Богу; душа наша просветится и сделается храмом Божиим». «Чтобы погасить в душе огонь, которым питаются все добродетели, диавол возбуждает в ней многообразные страсти и особенно производит в теле леность и склонность к удовольствиям» – акцентує Антоній¹⁹.

Аналогічні уявлення виявляються і в ряді інших біблійних текстах, написаних в перші віки після виникнення християнства. Однак в процесі подальшої ідейної боротьби всередині християнства уявлення ці істотно трансформуються. Батьки церкви поступово вмирають, до керівництва християнськими сектами приходять керівники нової формації, з абсолютно новими трактуваннями Святого письма, зі своїми власними ідеями, що активно вселяються пастві в публічних проповідях. Частіше за все, це робилося в інтересах влади заможних

¹⁹ Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. 2000. 208 с.

шарів суспільства і для полегшення управління віруючими. Внаслідок таких ідеологічних перетворень християнство все більш і більш ідеалізується думкою самозречення життєвих примх заради можливості попасти в рай після смерті. Зміцнюється віра в спокуту гріхів, звільнення духа від тлінної плоті і піднесення його до Бога. Вселяється в розум пастви необхідність суворого аскетизму і презирства до тіла, гріховність фізичних вправ і спортивних змагань. На початку IV ст. був створений стратегічний союз Римської імперії з християнством, який набрав, до того часу, значну суспільну силу. Імператор Костянтин Великий I (272–337 рр.) прийшов до висновку, що набагато вигідніше використати християнську церкву в інтересах держави, ніж вести з нею нескінченну і виснажливу боротьбу.

У 313 р. спеціальним Міланським едиктом було припинено всіляке переслідування послідовників Ісуса і християнство визнане як державна релігія Великої Римської імперії. З перетворенням християнства в державну релігію, став стрімко зростати кількісний склад християнських общин, до яких передбачливо приєднувалася основна маса середніх верств населення і аристократії. Таким чином, з гнаного віровчення християнство блискавично перетворилося в пануючу релігію. Поборники його доктрини, що висловлювалися проти «гріховної тілесності», і які пропагували суворий аскетизм, стали закликати до боротьби проти поширення фізичної культури серед населення, яку вони розглядали як поганські звичаї, та потребували невідкладного викоринювання. Боротьба з поганством розверталася важка і безпощадна. Філософія соціального не насилля, що була романтичним захопленням раннього християнства, виявилася тепер тактично не вигідною і була придана забуттю. Внаслідок цієї боротьби в 394 році, при правлінні імператора Феодосія Великого I (347–395 рр.), були заборонені Олімпійські ігри, як змагання на честь поганських богів та заборонене олімпійське літочислення²⁰.

Масові спортивні змагання дозволяли проводити тільки у святкові дні, дати народження імператора та їхнього сходження на престол. Місце проведення колись грандіозних і форматних олімпійських змагань стало зазнавати частих нападів варварів, поступово занепало і перетворилося лише в пункт паломництва ортодоксальних прихильників розвитку античної фізичної культури. Однак перекопати владні структури і все населення імперії, в найповнішій недоцільності фізичних вправ і спортивних змагань, християнській церкві все ж до кінця так і не вдалося, і її ідеї гріховної тілесності ще довгі сторіччя приходили в непримиримих зіткненнях з колишньою системою життєвих цінностей,

²⁰ Лазоренко С. А. Олімпійський спорт у запитаннях і відповідях. 2019. 176 с.

етичних і естетичних норм з тисячолітніми традиціями високорозвиненої агоністики античного світу. Особливо відчутним, опір релігійним обмеженням і централізованому згортанню фізичної культури виявлявся в східних провінціях імперії. Через наполегливе клопотання міст, що продовжували дотримуватися незабутніх спортивних традицій, імператорська влада була вимушена дозволяти час від часу офіційне проведення широкомасштабних спортивних ігор, що проводилися за зразком Олімпійських агонів. Римські хроніки IV–VI стст. повідомляють про періодичну видачу дозвільних імператорських грамот на проведення аналогічних змагань. Останній документ, що санкціонував проведення ігор за подобою Олімпійських, був виданий імператором Візантії Флавієм Петром Саватієм Юстиніаном (483–527 рр.) в 520 році.

Катарсис таких масових змагань, що дозволялися владою, спонукали численні натовпи глядачів і учасників до переживання особливого душевного хвилювання і емоційного піднесення, яке не тільки розряджало соціальне напруження, але і прославляло і виховувало людську велич і красу, вже не міг нівелювати гострі суспільні проблеми, що актуалізувалися після занепаду Римської імперії.

У цих умовах стадіони і цирки, що були невтомними пропагандистами чеснот фізичної культури серед населення, нерідко перетворювалися в джерела поширення масових протестів і народних повстань. Наприклад, в 529 р. на стадіоні Неаполя виникає цілий ряд повстань, направлених проти засилля християнської церкви. З метою попередження подальшого поширення хвилювань Юстиніан вимушений був закрити майже всі дозволені державою організації і установи фізичної культури, за винятком Візантійського іподрому. У числі закритих виявився і найбільш популярний тієї пори Афінський гімнасій, значна частина викладачів якого, побоюючись переслідування, емігрувала в Персію. Невдовзі після цього на Візантійському іподромі спалахнуло нове серйозне повстання під назвою «Ніка» (на честь богині покровительки перемог і переможців, поплічниця самого Зевса), яке буквально приголомшило імператорський трон. Юстиніан вже зібрався втікати зі столиці, але хитромудрий і заповзятливий євнуч Нарсес (478–573 рр.) зумів вправно підкупити частину ватажків повстання, і кинуту їх напризволяще, учасників повстання було заблокована на іподромі і жорстоко розбито загонами військових найманців Флавія Велізарія (505–565 рр.). Загибло біля 30 000 чоловік. Ця велика перемога над повсталими означала одночасно і нове довготривале гоніння проти легально організованих форм фізичної культури християнського світу²¹.

²¹ Лазоренко С. А. Олімпійський спорт у запитаннях і відповідях : навчальний посібник. 2019. 176 с.

Проте, прихильникам церковних обмежень так і не вдалося добитися остаточної заборони різноманітних народних форм фізичних вправ і змагань, які з незламною завзятістю передавалися людьми з покоління в покоління протягом усього тернистого шляху становлення наукової думки у галузі фізичної культури і спорту. Філософська діалектика говорить, що нічого не зникає, а переходить на інший рівень існування. Пройде багато років і відродяться Олімпійські ігри, які мають тисячолітню історію, і які не втратили своєї актуальності і в наші дні.

ВИСНОВКИ

Перераховані вище факти, указують на глибоке осмислення ролі фізичної культури у часи безкласового та класового суспільств. З появою писемності емпіричні факти протонауки змінюють свій статус на теорію у фізичному вихованні і спорті. Основи якої формувалися на даних емпіричних пошуків, без глибокого знання з анатомії, фізіології, медицини, гігієни тощо. Усі знання, отримані у результаті життєвого досвіду та прикладної практики, трансформувались за часів розквіту античної грецької натурфілософії і логіки у широкомасштабні та змістовні тлумачення значення фізичних вправ для зміцнення здоров'я громадян грецьких полісів. Видовищність та естетичність, регламент спортивних ігор, які прославляли богів-покровителів, в часи, коли боги мали людську подобу і були такими ж атлетичними як і прості смертні, багато століть, і зараз, служать взірцем спортивної етики та естетики (Олімпійські ігри). Історичний процес ідеалізації у галузі фізичної культури і спорту відбувався через узагальнення ознак і явищ вибраних древніми людьми. То ж з великою долею вірогідності ми можемо констатувати про високий рівень наукової думки у сфері фізичної культури і спорту в Античній Греції та Римі.

АНОТАЦІЯ

Інформація даної публікації є результатом аналізу науково-методичної літератури з точки зору системного підходу, сукупність загально наукових методологічних принципів якого, дозволила систематизувати в хронологічному порядку головні віхи становлення наукової думки у фізичній культурі. Доповнити теоретичні аспекти (теорії походження фізичних вправ та первинних тренінгів) формування галузі, як самостійної складової загальної культури людства з власною методологією наукового пошуку. Довести, з точки зору сучасних даних історії, антропології, генетики, археології, історії фізичної культури, вірогідність формування фізичної культури в надрах двох цивілізацій, незалежно одна від одної – неандертальської та кроманьйонської. Конкретизувати відмінності фізичної культури східних і західних країн з деспотичними режимами.

Дані нашого наукового пошуку можна використовувати під час вивчення навчальних дисциплін «Історія фізичної культури», «Історія наукової думки у фізичній культурі» та допомогти молодим науковцям у організації та проведенні власних експериментальних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В. О., Коцур В. П. Культура Античності : підручник. Чернівці, наші книги, 2016. 632 с.
2. Ибрагимова М. М. Философия спорта как новый антропологический проект: монография. К.: Олимп. л-ра, 2014. 296 с.
3. Історія філософії. Античність та Середньовіччя / за ред. Умберто Еко, Рікардо Федріга. Харків : Фоліо, 2021. 551 с.
4. Косяк В. А. Эпистемология человеческой телесности. Сумы : Университетская книга, 2002. 362 с.
5. Kun L. Egyetemes testneveleses sportorttenet. Budapest : C Sport, 1978. 399 с.
6. Лазоренко С. А. Олімпійський спорт у запитаннях і відповідях : навчальний посібник. Суми : ФОП Цьома С. П., 2019. 176 с.
7. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. К. : Центр учбової літератури, 2021. 352 с.
8. Сбруева А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. Суми : СумДПУ, 2000. 208 с.

Information about the authors:

Lazorenko Serhii Anatoliyovych,

orcid.org/0000-0001-6493-8514

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Chair of Sports Disciplines and Physical Education
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

Krasilov Andrii Dmytrovych,

orcid.org/0000-0001-6167-3151

Candidate of Pedagogical Sciences,
Assistant Professor at Theory and Methods of Physical Culture
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine